

Péri Benedek

Adalékok „Vámbéry tatárjának” életrajzához. Molla Izsák magyarországi élete a korabeli sajtó tükrében

Molla Iszhak, a közép-ázsiai expedíciójáról hazatérő Vámbéry Árminnal (1832–1913) Magyarországra jövő kongrati özbeg ifjú életének főbb vonalai ismertek. Kovács Sándor Iván 2001-ben megjelentetett tanulmányában alapjaiban felvázolta már az Arany János által Csagatáj Izsáknak elnevezett fiatal molla magyarországi életének történetét.¹

Annyit eddig is lehetett tudni, hogy Molla Iszhak 1864 tavaszán érkezett Pestre. Vámbéry londoni útja idején először Budenz József, majd Kiskunhalason Szilády Áron vette pártfogásába. Magyar barátai közbenjárására 1865-től kisebb megszakításokkal a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában állt alkalmazásban. Megtanult magyarul, és az általa anyanyelvként beszélt özbeg dialektusra fordította Arany János *Buda halála* című elbeszélő költeményének hatodik énekét, amely a *Rege a csodaszarvasról* címet viseli. Azt is sejteni lehetett, hogy megnősült, és gyerekei is születtek.

Kovács Sándor Iván írása gondos munka, mely Vámbéry művei és a vonatkozó levéltári dokumentumok alapos ismeretéről árulkodik, de sok olyan apró részletet nem említ a szerző, amely a korabeli magyar sajtóból² megismerhető, és színesebbé tehetné volna a Molla Iszhakból hamar Molla Izsákká magyarosodó férfi életrajzát. Nevezett ugyanis mai fogalmaink szerint viszonylag hamar „celeb” lett, s a napilapok, magazinok életének számos momentumáról beszámoltak, különösen az 1870-es évekig tartó időszakban. Alakja nemcsak a pesti és a vidéki napi- és hetilapok hasábjain tűnik fel, hanem a kortárs vicclapok is felfigyeltek a figurájában rejlő lehetőségekre. Jelen írás az 1864 júniusa és 1892 májusa közötti sajtóhíradásokból összevadászott kicsiny mozaikdarabokat igyekszik beilleszteni a Kovács Sándor Iván felvázolta életrajzba.

A közép-ázsiai utazásairól írt beszámolóiban Vámbéry Ármin több helyen is megemlékezik későbbi útítársáról, s az 1868-ban napvilágot látott *Vázlataiban* egy teljes fejezetet szentel Molla Iszhaknak, amelyben leírja, miként találkoztak, hogyan vált egyre szorosabbá kettejük kapcsolata az út során, míg Iosztam-

---

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.1.127>

¹ Kovács Sándor Iván, *Batu kán pesti rokonai. Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Pozsony, 2001, 18–58.

² A korabeli sajtó átnézésében nagy segítséget jelentett két internetes adatbázis, az *Arcanum* (<https://adt.arcanum.com/hu/>) és a *Hungaricana* (<https://hungaricana.hu/hu/>).

bulban az özbeg ifjú úgy nem döntött, hogy a mekkai zarándoklat helyett Pestet választja. A fejezetben Vámbéry kitér Molla Iszhak első magyarországi éveire is. Megemlíti, hogy hamar beilleszkedett, megtanult magyarul, pesti divat szerint kezdett öltözködni, s állást kapott az Akadémián.³

Molla Iszhak Magyarországra kerülése különlegességnek számított, s több napilap is beszámolt róla, hogy „Vámbéry Ármin egy tatárfiut hozott magával keletről Pestre, mintegy élő bizonytságot, hogy a magyar nyelv több rendbeli keleti nyelvekkel rokon”.⁴

A fiatal özbeg, amint arról már szó esett, Vámbéry londoni tartózkodása alatt Budenz József vette védőszárnyai alá, s a helyzetet arra használta, hogy tökéletesítse keleti török nyelvtudását. Molla Iszhak az első hónapokban az Akadémiától kapott anyagi támogatást.⁵ Júliusban súlyosan megbetegedett, s a kór ritkasága miatt a hírrel tele volt a napi sajtó. A *dranculiasis* nevű betegséget a guineaféreg (*Filaria medinensis*) okozza, mely fertőzött vízzel kerül az emberi szervezetbe. A Buhara és Szamarkand vidékén akkoriban gyakori, de Magyarországon ismeretlen betegségből, amelyet a sajtó „medinai fonalóc”-ként emlegetett, Molla Iszhaknak egy fiatal orvos, Láng Gusztáv segítségével sikerült kigyógyulnia.⁶ Láng doktor a későbbiekben egy komolyabb tanulmányt is szentelt a kór részletes leírásának.⁷

A „fonalóc” esete a *Bolond Miska* című élclap Garaboncás álnéven író szerzőjét is megihlette, aki a betegséget ürügyként használva fricskázta a honi közállapotokat:

Közép-Ázsiában utazónknak legnagyobb baja volt a víz hiánya, vagy pedig annak ihatatlansága. Ott sok helyütt majdnem rosszabb a víz, mint Pesten s Vámbéry azért ezt a miazmákkal telt folyadékot soha nem itta meg addig, míg elébb meg nem főzte. Ennek köszönhető, hogy nem járt úgy, mint magával hozott tatár molláhja, kinek itt Pesten jött ki a térdéből a filaria nevű hosszú féreg, orvosaink nagy multságára.

Egyébiránt Bokhara és Khiva lakosai már úgy hozzá szoktak a filáriákhoz, mint Pest lakosai a bérkocsisok gorombáskodásához, a rossz kövezethez, a szeméthalmokhoz, vagy ahhoz, hogy sose mulhatik el egyetlen nap sem a nélkül, hogy egyik vagy másik utcában illatos csatornákat ne ássanak.⁸

---

³ Vámbéry Ármin, *Vázlatok Közép-Ázsiából. Újabb adalékok az Oxusmelléki országok népismereti, társadalmi és politikai viszonyaihoz*. Pest, 1868, 128–140.

⁴ *Pesti Napló* 15 (1864/129) 3; *Sürgöny* 4 (1864/129) 2; *Szegedi Híradó* 6 (1864/47) 3.

⁵ *Fővárosi Lapok* 1 (1864/150) 633.

⁶ *Fővárosi Lapok* 1 (1864/158) 665; *Sürgöny* 4 (1864/161) 2.

⁷ Láng Gusztáv, *Filaria medinensis* egy esete. *Orvosi Hetilap* 8 (1864/31) 501–505.

⁸ Garaboncás, Még egyszer Vámbéryről. *Bolond Miska* 6 (1865/1) 210.

Molla Iszhak és Budenz a július java részét jobbára az Akadémia könyvtárában töltötte, majd augusztusban Szilády Áronhoz (1837–1922), a kiváló turkológushoz utaztak Kiskunhalasra. A hosszú halasi tartózkodás alatt Molla Iszhak elindult a Molla Izsákká válás útján. „Csináltatott valami – saját ideája szerinti – magyar ruhát, mely bő, mint a kaftán”,⁹ és februárra eléggé megtanult magyarul ahhoz, hogy nekilásson lefordítani Arany János már említett költeményét.¹⁰ Magyartudása rohamosan fejlődött, s hamarosan annyira folyékonyan beszélte a nyelvet, hogy „az adó-, pénzügyi, pósta-, és távirdai hivataloknál ... 17 év óta alkalmazott s a magyar szavakat most sem értő hivatalnokok, nyugati civilisatiójuk dacára” szégyellhették magukat mellette.¹¹

Magyar barátainak hála, Molla Iszhak 1866 januárjában állandó állást kapott az Akadémia könyvtárában.¹² Napilapok rövid hírei szerint 1871-re már nős volt, egy nagykanizsai esztergályos lányát vette el, s két gyermeke is született, egy Fatime nevű lány és egy Iszkender nevű fiú, akiket római katolikus hitben nevelt,¹³ annak ellenére, hogy maga sohasem tért át. A látszat szerint tehát megállapodott, és beilleszkedett a magyarországi környezetbe. Bár a lapok híradásaiból úgy tűnik, hogy a mindinkább csak Molla Izsákként emlegetett özbec férfiú egyre otthonosabban érezte magát Magyarországon, a honvágy csak nem hagyta nyugodni: azt tervezte, hazalátogat.

Sajtóértesülések szerint 1871-ben magyar útlevelért folyamodott, és pénzt gyűjtött, hogy családjának addig is legyen miből megélnie, amíg ő távol van.¹⁴ A kedvezőtlen körülményekről útközben kapott hírek – a jól értesült zurnaliszták, mint később kiderült, tévesen, azt is tudni vélték, hogy a Közép-Ázsiát sújtó éhínség – ekkor még megakadályozták abban, hogy álmát valóra váltsa.¹⁵ Eredeti terve, úgy tűnik, az volt, hogy Erdélyen és a Balkánon keresztül Isztambulba megy, ahonnan Alexandriába, majd onnan Bombay-be hajózik.¹⁶ Az első pillantásra talán különösnek tűnő útitervet megmagyarázza, ha tudjuk, hogy Molla Izsák útítársa egy indiai dervis volt, aki „a Ganges partján született, és hazájában a tüzimádók papja volt”. Később áttért az iszlámra, s muszlim szentek sírját meglátogató zarándoklata során elvetődött Pestre is, Gül Baba türbéjéhez.

⁹ *Koszorú* 2 (1864/14) 335. A fenti idézetet tartalmazó írást teljes terjedelmében közli Kovács Sándor Iván is (*Batu kán pesti rokonai*, 179).

¹⁰ *Koszorú* 3 (1865/9) 214.

¹¹ Vadnai Károly, Vámbéry tatárjáról. *Hazánk s a Külföld* 2 (1866/49) 778.

¹² *Magyar Tudományos Akadémiai Almanach*. Budapest, 1868, 211; Fráter Jánosné, *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtársai, 1831–1949*. Budapest, 1987, 121.

¹³ *Ellenőr* 3 (1871/365) 3; *Budapesti Közlöny* 5 (1871/173) 3936; *Magyar Ujság* 5 (1871/173) 3; *Nefejejs* 13 (1871/32) 383; *Magyar Polgár* 5 (1871/227) 695; *Fővárosi Lapok* 8 (1871/173) 804.

¹⁴ *Pesti Napló* 22 (1871/175) 2.

¹⁵ *Magyar Ujság* 5 (1871/227) 3.

¹⁶ *Magyar Polgár* 5 (1871/279) 504.

A dervis, aki a róla szóló leírás szerint a borért és a kolbászért is rajongott,¹⁷ valószínűleg pesti útja során ismerkedhetett meg Molla Izsákkal.

A tervezett utazás idejének, az 1871-es év őszének kronológiája meglehetősen zavaros. Miközben egyes fővárosi lapok október elején arról írnak, hogy Molla Izsák feladta a tervét, és a közép-ázsiai út helyett Magyarországot járja, népdalokat és meséket gyűjt az özbeg olvasóközönség számára új hazájáról írandó könyvéhez,¹⁸ a valóságban már szeptember közepén Isztambul felé vette az útját.¹⁹ Erdélyi lapok beszámolója szerint november vége felé Kolozsvárott „múlatta az időt”,²⁰ ahonnan egy ismerős meghívására Bánffyhunyadra ment.²¹ A következő év februárja már Brassóban találta, s innen Fogaras, Szeben és Vöröstorony érintésével kívánt továbbutazni.²²

Brassóban a „két turbános keleti embert”, amikor kiderült róluk, hogy „ázsiai testvérek, szittyamagyarok”, nagy vendégszeretettel fogadták, és további utazásukhoz „sok pénzt” gyűjtöttek nekik. A brassóiak végül hazafiúi lelkesedésükben azzal bocsátották útjára Molla Izsákot és útitársát, hogy „az otthon maradott hús milliót tanítsa meg magyar szóra mind. Akkor aztán sétáljanak át, mert szorítunk nekik helyet.”²³

A pestisjárványról szóló hírek azonban meghátrálásra kényszerítették Molla Izsákot, aki már a magyar határt sem lépte át, s 1872 márciusában újra Pesten volt.²⁴ Feladta állását az Akadémián, és – talán a Brassóban gyűjtött pénzből – egy boltot szeretett volna nyitni a Krisztinavárosban.²⁵

Az Akadémia alkalmazottainak listáján 1872 és 1878 között Molla Izsák neve nem szerepel. Elképzelhető, hogy ezt az időszakot utazással töltötte. A korabeli híradásokból egy utazni szerető ember alakja rajzolódik ki, aki Magyarország számos vidékét bejárta. Már az első években, 1865–1866 táján több városba is ellátogatott. Felkereste Egert,²⁶ volt Vácott és Győrött. Ez utóbbi útja során „elzarándokolt” Esztergomba is, ahol a helyi papság szívesen fogadta. Megmutatták neki a bazilikát, és meg is ebédeltették. Sőt, Scitovszky János (1785–1866) hercegprímás is fogadta, s megajándékozta egy tízforintos bankjeggyel, amelyet Molla Izsák sokáig megőrzött.²⁷ Azt is tudni lehet, hogy 1873 nyarán, amikor már újra a közép-ázsiai utat tervezgette, ellátogatott Gyulára, s itt megtekintette

¹⁷ B.–, Szegény tatár. *Nemere* 2 (1872/11) 41–42.

¹⁸ *Fővárosi Lapok* 8 (1871/227) 1042; *Nefejejts* 13 (1871/41) 490.

¹⁹ *Magyar Ujság* 5 (1871/206) 2.

²⁰ *Magyar Polgár* 5 (1871/227) 432.

²¹ *Magyar Polgár* 5 (1871/279) 504.

²² *Nemere* 2 (1872/10) 39.

²³ Réthy Lajos, Brassói emlékeimből. *Képes Folyóirat* 1 (1887) 671.

²⁴ *A Hon* 10 (1872/62) 2.

²⁵ *Fővárosi Lapok* 9 (1872/60) 3; *Magyar Polgár* 6 (1872/62) 3; *Nefejejts* 14 (1872/12) 146.

²⁶ *Eger* 31 (1892/22) 731.

²⁷ Sz. V., Szcitovszky és a Vámbéry tatárja. *Pesti Hírlap* 23 (1911/273) 23.

a levéltárat, a várat és az iskola múzeumát.²⁸ Egy bánffyhungyadi látogatásáról már esett szó. Molla Izsák azonban még egyszer járt a kisvárosban. Vámbéryvel utaztak Kalotaszegre, hogy kiderítsék, a környékbeli települések lakói vajon miért hívják a hunyadiakat Erdély tatárjainak. Tudományos szempontból a kutatóút kudarcra végződött, a kérdésre nem találtak megnyugtató választ.²⁹

A tervezett közép-ázsiai út ismét meghiúsult, de Molla Izsáknak ez nem szegte kedvét. Egy évvel később, 1874-ben újból megpróbált eljutni Khivába, ám most sem járt eredménnyel. Valószínűleg ezúttal Isztambulból fordulhatott vissza, legalábbis erre utal az az 1875 elejéről származó beszámoló, mely szerint egy fél évet az Oszmán Birodalom fővárosában töltött.³⁰ A rövid hírek arról is tudósítottak, hogy szülőföldje meglátogatásának ötletét továbbra sem vetette el, csak az útirányt változtatta meg. Azt tervezte, hogy fiával, Iszkenderrel és feleségével Oroszország felől közelíti meg az időközben orosz uralom alá került vidéket.³¹ A hírek a lányát nem említik, lehet, hogy ő időközben elhunyt. Közel másfél évtizeddel később, 1888-ban hosszas betegség után Iszkender is meghalt.³²

Nem tudni, mi lett Molla Izsák nagy tervével, hiszen ebben az időszakban már biztonságosan és viszonylag könnyen el lehetett jutni Khivába és környékére. Az oroszországi útvonalon a khivai mezőgazdaság iránt érdeklődő nyírbátori jegyző és földbirtokos, Ónody Bertalan (megh. 1892) is járt a vidéken, 1875-ben. Talán Molla Izsák is célba ért. Kozma Andor (1861–1933) költő, újságíró, aki személyesen is ismerte őt, a halálára írt megemlékezésében határozottan állította, hogy Molla Izsák álma végül beteljesült, és sikerült eljutnia közép-ázsiai szülőföldjére.³³

Nevével legközelebb 1877-ben lehet találkozni a híradásokban. Az április végén Magyarországra érkező török delegációt, amelyet az isztambuli közép-ázsiai közösség jeles alakja, az Özbekler Tekkeszi néven ismert naksbendi kolostor vezetője, Sejh Szülejmán efendi (1821–1890) vezetett, vendéglátóik az akadémiaira is elvitték. A küldöttséget köszöntők sorában Vámbéry mellett Molla Izsák is helyet kapott.³⁴

A könyvtár 1889-ben még a szúfi sejknel is illusztrisabb vendéget fogadott, amikor a Magyarországon járó iráni uralkodó, Nászir ad-Dín sah (1848–1896) az Akadémiára látogatott. Naplója szerint az uralkodó Molla Izsákkal is elbe-

²⁸ *Békes* 2 (1873/4) 3.

²⁹ Gyarmathy Géza, Vámbéry Ármin Erdélyben. Vámbéry és Gyarmathy Zsigmondné. *Erdélyi Szemle* 17 (1932/4) 4.

³⁰ *Ellenőr* 7 (1875/23) 4.

³¹ *Ellenőr* 6 (1874/106) 3; *Fővárosi Lapok* 11 (1874/88) 386.

³² *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 22 (1888) 133.

³³ Kozma Andor, Szegény tatár! *A Hét* 3 (1892/22) 349.

³⁴ *A Hon* 15 (1877/108) 2.

szélgetett, s leginkább afelől érdeklődött, hogy mennyire őrizte meg muszlim hitét:

Magam is beszéltem Molla Izsákkal, nagyon jól beszélt perzsául velem. Molla Izsák mondta: 'A vallásomat nem változtattam meg.' Mondtam: 'Jól van, hogy a vallásodat nem változtattad meg. Ramadán havában böjtölsz is?' Mondta: 'Nem.' Mondtam: 'Imádkozol is?' Mondta: 'Mindig.' Mondtam: 'Koránt is olvasol?' Mondta: 'Elvégre muszlim vallású vagyok.'³⁵

Molla Izsák magyarrá válása ellenére tehát soha nem hagyta el az iszlámot, s ha tehetett, hittársait is segítette. Gül Baba türbéje még a 19. század második felében is sok muszlim zarándokot vonzott, s a korabeli híradás szerint sokan betértek közülük „minden ideérkező dervisek barátjához, a tatár Mollához”.³⁶

A sah budapesti látogatása körüli években Molla Izsák másik nagy vágya, a saját üzlet is megvalósult. Budapest szívében, a Haris-bazárban (1910-ben lebontották) nyitott édességeket, talán keleti nyalánkságokat és egzotikus gyümölcsöket árusító boltot.³⁷ Az üzlet elég jövedelmező lehetett, mert a napilapok 1889 februárjában arról számoltak be, hogy a Haris-bazárban lévő déligyümölcs-üzletet egy éjjel tolvajok törték fel, és a helyiségből ötszáz forint készpénzt zsákmányoltak.³⁸

Kétség sem férhet hozzá, hogy a szóban forgó üzlet Molla Izsák tulajdonában állt, amit egy Molla Izsákot már korábbról, egyik erdélyi útjáról ismerő hölgy beszámolója bizonyít. Gyarmathy Zsigáné (1845–1910) író, a kalotaszegi hímezések első komoly gyűjtője és szakértője a már említett bánffyhungyadi kutatóút alkalmával látta vendégül Vámbéryt és „tatárját”.³⁹ Egyszer Budapesten járván, elvetődött a Haris-bazárban lévő boltba, s a tulajdonos feleségével

³⁵ Sárközy Miklós, Nászer al-Dín perzsa sah útinaplója Magyarországról. In: *Vámbéry (Tanulmánykötet)*. Szerk. Sárközy Miklós. Dunaszerdahely, 2015, 412.

³⁶ Ágai Adolf (Porzó), Dervisek Budapesten. Körben, a félszemű hasis-evő. *Magyarország és a Nagyvilág* 7 (1871/16) 210.

³⁷ 1890-ben Molla Izsákot cukrászként, Molla Szádikot szatócsként tartották nyilván, mindkét Mozsár utca 2. alatt. Ld. *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 6 (1890) 674. 1891–1892-ben Molla Izsák névalakban sorolták fel őt a déligyümölcs-árusok között mint Városház tér 4. alatt (később ide épült a Piarista Gimnázium, így az épület mára elenyészett) működő cégtulajdonost. Ld. *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 7 (1892) 335. A halála után két évvel megjelenő hasonló kiutatásban Molla Izsákként még mindig felbukkan (talán a felesége vitte tovább a vállalkozást), most déligyümölcs-kereskedőként. Ld. *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 8 (1894) 668. Ezúttal a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utca 8. szám szerepel a neve után. Ez éppen a Haris köz sarka, azaz ekkor az üzlet helyét tüntették fel, korábban pedig esetleg a lakását.

³⁸ *A Pesti Napló Esti Lapja* 40 (1889/57) 2; *Budapesti Hírlap* 9 (1889/58) 7; *Fővárosi Lapok* 26 (1889/57) 418.

³⁹ Gyarmathy, *i. m.*, 4.

beszélgetve kiderült, hogy a bolt a régi hunyadi ismerős, a felesége által csak Molla Szádikként, a „hüségese Mollaként” emlegetett Molla Izsák tulajdona. A látogató azt is megtudta, hogy a házaspárnak van egy Géza nevű fia. Egy Géza keresztnévű magyar utazó, akit a róla szóló tudósítás szerzője Molla Izsák fiának mond, felbukkan az 1900-as évek elején, de ezen a rövid beszámolón túl többször nem hallani felőle. A Laskovich vezetéknevet viselő „magyar konkvizitádor” Szomáliában élt át hajmeresztő kalandokat.⁴⁰ Nem elképzelhetetlen, hogy Laskovich Géza az édesanyja vezetéknevét viselte. Amint arról korábban már szó esett, Molla Izsák egy nagykanizsai esztergályos lányát vette feleségül, s a Nagykanizsán kiadott *Zalai Közlöny* 1900-ban megjelent egyik száma a helyi esküdtek között említ egy Laskovich József nevű esztergályost, aki talán Molla Izsákné testvére lehetett.

Molla Izsák szívbeteg volt, s 1892 márciusában kórházba került.⁴¹ Pár hét múlva gyógyultnak nyilvánították, és hazaengedték.⁴² A kezelés után Velencére utazott pihenni.⁴³ Itt érte a halál 1892. május 10-én. Elhunytáról több napilap is beszámolt.⁴⁴ Temetése az iszlám szabályai szerint zajlott. Vámbéry közbenjárására a Budapesten állomásozó bosnyák alakulat imámja temethette el Velencén,⁴⁵ ahol a szertartáson számos helyi polgár is részt vett, élükön a református tiszteletessel.⁴⁶ Sírkövén a Molla Szádik név szerepel, tehát az, amelyen felesége pár évvel korábban Gyarmathy Zsigánénak emlegette.⁴⁷

Molla Izsák a Közép-Ázsiával kapcsolatos tudás kimeríthetetlen tárháza volt, s aki özbegül akart tanulni, nyelvi eligazításra vagy egyéb, a térséggel kapcsolatos történeti, földrajzi vagy mezőgazdasági ismeretekre vágyott, mind hozzá fordult. Budenz József és Molla Izsák közös munkájának gyümölcse Budenznek „A khivai tatárság” címen megjelent tanulmánya.⁴⁸ Molla Izsáktól tanult özbegül Goldziher Ignác (1850–1921)⁴⁹ és a khivai útja kapcsán már említett Ónody Bertalan is, aki hosszú éveken át állt kapcsolatban Molla Izsákkal, s a térség természeti viszonyaival, mezőgazdaságával kapcsolatosan olyan pontos információkat kapott tőle, hogy a helyszínen már sok minden ismerősnek tűnt neki.⁵⁰

Molla Izsák írásban nemigen mutatta meg gazdag tudását. Bár a *Rege a csodaszarvasról* kongrati özbeg dialektusban készült fordítása már 1865 feb-

⁴⁰ Egy magyar konkvizitádor. *Az Ujság* 4 (1906/23) 8.

⁴¹ *Budapest* 16 (1892/86) 6.

⁴² *Budapest* 16 (1892/95) 5.

⁴³ *Ország-Világ* 13 (1892/22) 354.

⁴⁴ *Nemzet* 11 (1892/143) 2; *A Pesti Napló Esti Lapja* 43 (1892/143) 2.

⁴⁵ *Budapesti Hírlap* 12 (1892/143) 4.

⁴⁶ *Budapesti Hírlap* 12 (1892/145) 6; *Pesti Hírlap* 14 (1892/145) 9.

⁴⁷ Gyarmathy, *i. m.*, 4.

⁴⁸ Budenz József, A khivai tatárság. *Nyelvtudományi Közlemények* 4 (1865) 269–331.

⁴⁹ Goldziher Ignác, *Napló*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta és a jegyzeteket készítette Scheiber Sándor. Ford. Scheiber Sándorné Bernáth Livia. Budapest, 1984, 34.

⁵⁰ Ónody Bertalan, Vázlatok középázsiai utamból. *Földrajzi Közlemények* 4 (1976) 123.

ruárjára elkészült,⁵¹ hasonmása csak 2016-ban jelent meg nyomtatásban. Egy változatát ugyan lehozták a *Nyelvtudományi Közlemények* 1865-ös kötetének 2. számában, ám Budenz József átdolgozásában, aki elégedetlen volt a szöveg verselésével, s azt akarta, hogy „egyenlő természetes (prózai) accentus szerint olvasható versek kerüljenek ki”.⁵²

A könyv, amelyet Molla Izsák állítólag Magyarországról szeretett volna írni, sohasem készült el. Igaz, 1915-ben két részletben megjelent egy írás a *Nyugat*-ban, amelyet Vámbéry hagyatékában találtak az ő halála után, s amely egyes szám első személyben meséli el, hogy Molla Izsák miért és hogyan csatlakozott a magyar kutatóhoz, s határozta el, hogy elhagyja szülőföldjét. Sajnos nehéz eldönteni, hogy a „visszaemlékezés” Vámbéry kreatív képzeletének szüleménye-e, vagy esetleg Molla Izsák könyvéhez készült és közösen lejegyzett vázlat.⁵³

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy Molla Iszhak bekerült a magyar anekdotakincsbe, s a vele történt tréfás esetekről a korabeli újságok is beszámoltak.⁵⁴ Sőt, mint a honi visszasságok láttán értetlenkedő bölcset keleti ember megtestesítője, alakja az élclapokban is megjelent, s a humoros írások szerzői az ő szájába adták a honi visszasságokról alkotott summás véleményüket. E rövid írás lezárásaként álljon itt egy-egy példa mindkét típusból:

„Vámbéri (sic!) Armin barátunk tatárját egy vidéki ur minden áron látni óhajtott, s azért e napokban bekopogtatott híres utazónk szállására. Csak a magyar ruhát viselő, nyelvünket beszélő, s most már az akadémiánál alkalmazott tatár volt otthon, s az nyitotta ki az ajtót a kopogtatónak. – Kit tetszik keresni? kérdezé. – Vámbéri ur tatárját szeretném látni. – Az most nincs itthon, válaszolt a tatár mosolyogva, tessék később jönni.”⁵⁵

„Vámbéry tatárja, Isaak molláh gyakran sziveskedik engem meglátogatni, s én ezen szittya atyánkfia utján igyekszem Közép Ázsia gondolkozási módját, észjárását megismerni. Isaak molláh ritka megfigyelő tehetséggel van megáldva, s mert társadalmi és politikai életünket gondosan tanulmányozza, ezekre vonat-

---

⁵¹ A kézirat digitális másolata, melyet nyomtatásban először Kovács Sándor Iván tett közzé (*Batu kán pesti rokonai*, 163–178) online is elérhető: vambery.mtak.hu/img/04-002.htm (2021. szeptember 23.).

⁵² Budenz, *i. m.*, 270.

⁵³ Vámbéry Ármin, Oroszok. Vámbéry Ármin hátrahagyott írásaiból, melyekben egy Európába vetődött tatár képében figyeli meg a nyugati világot. *Nyugat* 8 (1915) 599–603; Uő, Hogyan határozta el, hogy Európába utazom és miért irtam meg az emlékirataimat. Vámbéry Ármin hátrahagyott írásából, melyben egy Európába vetődött tatár képében figyeli meg a nyugati világot. *Nyugat* 8 (1915) 674–678.

⁵⁴ Vadnai, *i. m.*, 778; *Fővárosi Lapok* 10 (1873/235) 1022.

⁵⁵ Bolond Miskaságok. *Bolond Miska* 6 (1865/43) 171.

kozólag egész csomó tatár közmondást készített, melyeket majd otthon akar forgalomba hozni, ha visszatér Kungrátba. Közmondásai közül a magyar olvasó közönség tanulságára ide iktatok egynehányat, melyek így hangzanak:

Száz szónak is – országgyűlés elnapolása a vége. Két dudás egy csárdában, az osztrák meg porosz Holsteinban meg nem férnek. Hosszú, mint az alsóház verifikációi. Csirke a tyúknál, mágnásfi a honatyáknál – többet akar tudni. Mondj igazat s – a felsőházban azt a diszussió (sic!) kerekébe török. Kapkod, mint a – kormány az experimentumokhoz. Meztelen az igazság, mint „Szép Heléna” a színpadon. Göröngyös az erény útja, mint az alagút járdája. Két lába van a jobboldali szónoknak is, mégis megbotlik a nyelve. Más beszél Cziráky, mikor a minisztériumot kérik. Ha a hegy nem megy Mahomethez, Mágnásfi megy a jogfeladáshoz. Buta teve az, a melyik maga kéri a terheket. Hatalmas fegyver a kard, de csak úgy, ha lelkesedéssel köszörülük: ágyúgolyókkal váratat, de szabadsági elvekkel sziveket hódíthatni meg. Nem mind arany, a mi fénylik s nem mind ezüst, a mire rá van írva, hogy a bécsi banknál ezüstért beváltják. Hallgatni arany, beszélni pedig (a provisorium alatt) becsukatás. A mint a világra jöttél, úgy fogsz elmenni belőle. (De már ez a tatár közmondás nem igaz, mert itt Európában sokan „méltósággal” jönnek a világra s „gyalázattal” mennek el belőle. Garaboncás.) Ha mosod is a konzervatívot, nem lesz abból liberális. Éhes bürokrata abszolutizmusról álmodik. Ritka, mint a magyar nyelvet tudó magyar főúr. Az ökröt szarváról, az embert szaváról, a subvencionált ujságírói jómadarat tolláról ismerheted meg. Nincsen gyöngy gyöngyház, nincsen rózsza tövis s nincsen főrendi beszéd titulusok nélkül. Addig üsd a vasat, míg meleg; addig üsd a zsidót, míg – lehet. (Ezzel a közmondással most Csehországban élnek.) Nem lehet két urnak, hanem csak – két császárnak egyszerre szolgálni. (Czarophiloszok közmondása.) Hívatlan vendégnek – zsiros hivatalokban a helye. Ért hozzá, mint egy fiatal mágnás-képviselő a történeti idézésekhez. Beleharapott a savanyu – katonai adóexekucióba. Majd akkor lesz az, – mikor a pesti vízvezeték. Nem jó az – országgyűlés felosztatását a falra festeni.”⁵⁶

---

⁵⁶ Garaboncás Diák, Tatár közmondások. *Bolond Miska* 7 (1866/17) 65.

